Български език / Bulgarian Language 72 (2025), 3, 13–31
Print ISSN: 0005-4283, Online ISSN: 2603-3372
doi: 10.47810/BL.72.25.03.02

Българският диалектен кулинарен речник като умален модел на *Българския диалектен речник*

Ана Кочева
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
anak@abv.bg

Българският диалектен кулинарен речник (БДКР) като умален модел на *Българския диалектен речник* дава възможност лексикографски да се представи един много богат и същевременно архаичен пласт от народната лексика, свързан с кулинарната култура на българите като част от националната идентичност. По своя характер и изпълнение той е иновационен продукт с фундаментален научен замисъл и несъмнено приложно значение. Географският обсег на *Речника* е изключително широк – той обема речниковото богатство на диалектите от цялата българска езикова територия и от две исторически диаспори. БДКР е с относително диференциален характер – от една страна, той включва специфичната диалектна лексика, от друга страна обаче, в обсега му влизат и лексеми, познати на книжовния език, но различаващи се с някои форми (морфологични диалектизми) или значения (семантични диалектизми). БДКР има класически азбучно-гнездови принцип на подредба.

Ключови думи: Български диалектен кулинарен речник; континуум; диференциален речник; морфологични диалектизми; семантични диалектизми; гнездови принцип

The Bulgarian Dialectal Culinary Dictionary as a Micro-Model of the *Bulgarian Dialectal Dictionary*

Ana Kocheva
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Science
anak@abv.bg

The *Bulgarian Dialectal Culinary Dictionary* (BDCD), conceived as a micro-model of the *Bulgarian Dialectal Dictionary*, offers a lexicographic representation of a particu-

© Ана Кочева, 2025 / © Ana Kocheva, 2025
Тази статия в списание „Български език“ е с отворен достъп и се публикува под международния публичен лиценз Creative Commons Attribution 4.0 International (Attribution-Non-Commercial-NoDerivatives 4.0 International – CC-BY-NC-ND 4.0). /
This open access article of journal “Balgarski ezik” (“Bulgarian Language”) is published under the terms of Creative Commons Attribution 4.0 International Public License (Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International – CC-BY-NC-ND 4.0).

larly rich yet archaic layer of folk vocabulary related to Bulgarians' culinary culture, an essential component of national identity. In both its conception and implementation, the BDCD constitutes an innovative project of fundamental scholarly importance and undeniable applied value. Its geographical coverage is exceptionally broad, encompassing the lexical wealth of dialects across the entire Bulgarian linguistic territory as well as that of two historical diasporas. The dictionary is relatively differential in character: it records specific dialectal vocabulary while also including lexemes familiar from the standard language that differ either in form (morphological dialectisms) or in meaning (semantic dialectisms). The BDCD is structured according to the classical alphabetical–nesting principle.

Keywords: Bulgarian Dialectal Culinary Dictionary; continuum; differentia; morphological dialectisms; semantic dialectisms; nesting principle

Българският диалектен кулинарен речник (БДКР) е посветен на един-единствен, но за сметка на това изключително широк (вероятно най-големия) лексикален тематичен кръг. Независимо от този факт той с пълно основание може да се определи като модел, макар и умален, на *Българския диалектен речник* (БДР), чиято основна задача е да представи словното богатство на говорите от целия езиков континуум. Диалектните речници, за разлика от речниците на книжовния език, са многоаспектни, т.е. те са едновременно и микро-, и макросистемни, затова отразяват диалектния език в неговата съвкупност (вж. и Кочева/Kocheva 2025).

Кулинарната лексика е терминологична според представителите на някои европейски лингвистични школи, т.е. тя спада към т.нар. *конкретна лексика*, назоваваща конкретни предмети, действия и явления от действителността, а *Българският диалектен кулинарен речник* дава възможност лексикографски да се представи един много богат и същевременно архаичен пласт от народната лексика, свързан с кулинарната култура на българите като част от националната идентичност. От гледна точка на основния си състав кулинарната лексика е една и съща във всички български диалекти. Причина за това е фактът, че с нея се назовават храни и ястия, които се приготвят във всички части на езиковия континуум (хлябове – обредни и всекидневни, баници, пити, печива, яхнии и т.н.). Всички те са специфични за българската национална кухня и обуславят единството ѝ. „Има обаче много названия, които са с тясна регионална дистрибуция, тъй като номинират храни и ястия, които се приготвят само в съответния район. Във фонетично, граматично, словообразувателно и лексикално отношение кулинарната лексика следва общобългарските езикови норми. Кулинарната лексика е тясно обвързана и с различни извънезикови фактори – стереотипите и начините на хранене, стопанско-културния тип, някои географски, исторически, религиозни фактори, народния мироглед и др. Тези фактори оказват влияние [...] и върху дистрибуцията на кулинарните названия“ (Котева/Koteva 2022: 105). Нещо повече, кулинарната лексика сама по себе си е твърде интересна и като когнитивен механизъм (Кубрякова и др./Kubrjakova et al. 1996: 53–55), а не само като отражение на действителността. Тя провокира

внимание и към езиковото явление, и към връзката му с човека и обществото. Промените в това семантично поле се намират в тясна връзка с различни епохи от живота на езиковата общност и контактите ѝ с други общности на Балканите и в Европа. (Спорадичната и доста условна употреба на термина *семантично поле* тук следва по-скоро разбирането на Адриен Лерер (Lehrer 2012) за *семантичното поле* като набор от лексеми, които обхващат определена концептуална област и носят определени взаимосвързани отношения една с друга.)

С оглед на посоченото дотук е налице аргументирано основание да се заключи, че *Българският диалектен кулинарен речник* по своя характер и изпълнение е иновационен продукт с фундаментален научен замисъл и несъмнено приложно значение, тъй като от него ще имат възможност да се ползват както представители на научната общност у нас и в чужбина, така и широки кръгове от обществеността, проявяващи интерес към българския език с неговите диалекти, но и към кулинарията като маркер на националната идентичност.

Географският обсег на *Българския диалектен кулинарен речник* е изключително широк – той обема речниковото богатство на диалектите от цялата българска езикова територия. В духа на възстановената от няколко десетилетия насам класическа научна традиция за изследване на целия български диалектен континуум БДКР не прави изключение. Добре известен факт е, че българският език днес, поради промени от извънезиков характер, се открива и извън държавните граници на Р България. Той има оригинална самобитност: през IX в. е класически славянски език, а сега – „екзотичен“ балкански език, развил на домашна почва много специфични „неславянски“ особености. В областта на фонетиката и лексиката обаче разликите между отделните диалекти са по-съществени, отколкото в областта на морфологията и акцентологията, и затова преди всичко върху тях се извършва диалектната делитба (Антонова-Василева и др./Antonova-Vasileva et al. 2014: 1).

Локализацията на лексемите и на техните варианти в рамките на речниковата статия в БДКР е безусловно прокаран принцип, според който лексема без географско разпространение не е обект на *Речника*. В БДКР се използват същите термини за диалектните ареали, с които те са обозначени в горепосочената карта, особено когато дистрибуцията на една или друга лексема е много широка и не излиза извън границите на съответната зона. Този принцип е въведен, за да се елиминира излишеството при изброяване на дълга поредица от отделни селища от един и същи диалектен район. (За съдържанието на термини като *среднорупски говори*, *крайни северозападни говори*, *същински северозападни говори* и др. вж. теоретичната част към *Карта на диалектната делитба на българския език*.)

БДКР обаче отразява не само говорите от езиковия континуум, но и от две исторически диаспори – в Банат и в Бесарабия (в части от Украйна и Молдова). Една част от включената в БДКР лексика от Банат и Бесарабия е ексцерпирана от *Архива за Българския диалектен речник*, но редом с това

тя е попълнена с напълно нов, автентичен теренен материал от експедиции, реализирани по проекта „Интерактивна кулинарна карта на българската езикова територия“, и с материал, лично събран от технически сътрудници, включени към проекта БДКР през последните две години от неговото осъществяване. Основанията за привличането на материал от историческите диаспори са както строго лингвистични – българските диалекти в посочените области са относително добре съхранени поради по-капсулирания характер на населението, така и екстралингвистични. В Молдова българите са със статут на национално малцинство. По данни (освен в Кишинев, където те са 10 000) в южната част на страната – според преброяване от 1986 г. – те достигат до 88 419 души (без гагаузите, преселени в миналото заедно с българите от Североизточна България – православни и двуезични (тюркоезични и българоезични) и наброяващи 241 877 души). В Украйна и Крим през 1926 г. официалната статистика отбелязва 92 078 българи; през 1979 г. – 238 000; като роден език българският е посочен от 164 000 души, през 1989 г. българите вече са 233 800, а родният език е отбелязан от 162 000 души. Според неофициални данни броят на българите в Украйна варира между 600 000 и 800 000 души. Формите на българския език са диалектни (основно): източнобългарски тип (балкански, подбалкански, мизийски, тракийски) и западнобългарски тип.

Банатските българи са католици, живеещи основно в община Тимишоара. Те са напуснали България през 17. век след неуспеха на Чипровското въстание и са се установили в Банат, Австро-Унгария, който сега основно е в Румъния. Формите на българския език са: диалектна – североизточнобългарска (основно мизийска и балканска) за българите ортодокси от Влашката равнина и банатскобългарска (пал’кѐнска), получена в миналото от смесването на източнобългарски (родопски и мизийски) особености със северозападнобългарски у българите павликяни, приели католизицизма. Използва се и писмено-регионална форма на българския език в Банат, създадена въз основа на местния диалект на латиница през 60-те години на 19. век със значителна литература (Кочева/Kocheva 2016: 174). Диалектната кулинарна лексика от историческите диаспори кореспондира с общобългарската, но често има и напълно диференциален характер.

В основата на словника на БДКР стои диалектен материал от *Архива на Българския диалектен речник*, от *Речника на българския език* (том I – VI) на Найден Геров, от десетки публикувани източници, от теренни проучвания, от дисертационния труд на М. Котева „Названия, свързани с храните и тяхното приготвяне (лексикосемантична характеристика)“. Много важни са автентичните записи на живата народна реч, които се направиха по време на многобройните теренни диалектоложки експедиции в различни райони на страната и извън нея. *Интерактивната кулинарна карта на българската езикова територия* (ИКК), която беше изработена от екип на Секцията за българска диалектология и лингвистична география (СБДЛГ) към Института за български език, също е ценен източник на нов теренен материал,

влизащ в състава на *Речника*. Макар че целите на ИКК са по-различни (представяне на езикови и етнографски материали чрез аудио- и видеозаписи и фотогалерия, свързани с кулинарното своеобразие като част от традиционната култура на българите; съхранение на кулинарните рецепти на автентичен местен диалект с цел придобиване на акустична представа за особеностите на конкретен говор; установяване на връзката между културологията и лингвистиката в този тематичен кръг; изводи за лексикалното взаимно влияние на Балканите в областта на кулинарната лексика), събраният материал по проекта има диференциален характер и затова е изключително ценно допълнение към БДКР. Ексцерпцията на данни от други източници се наложи и поради факта, че лексемите от близо трите милиона фиша, с които разполага *Архивът за БДР*, не са съвсем равномерно разпределени по географски признак, а освен това голяма част от новопубликуваните лексиколожки трудове не са обработени и не са попълнили *Архива*.

Наред с изброените по-горе основни източници са използвани и допълнителни, които обогатяват изследваната тематична група по посока на кулинарни етнографизми. В това отношение, освен българската традиция, се следва и схващането на словашката и полската лексикографска школа за широка ексцерпция на лексикален материал. Изворите за БДКР са представени в специално съставен списък (библиография) в края на труда.

Следователно включването на диференциалната лексика, на общонародната лексика, както и на семантичните диалектизми от целия езиков континуум и извън него дава изчерпателна представа за лексикалната кулинарна макросистема на българските диалекти.

По отношение на хронологичните граници на БДКР трябва да се отбележи, че той включва лексикално богатство, регистрирано по българските диалекти и публикувано в представените източници от края на XIX и от XX век, както и от 20-те години на XXI в. Лексиката от авторски текстове, разбираемо, отпада с изключение на няколко отделни лексеми с ясна за локализация диалектна мотивация, регистрирани у П. Р. Славейков, който е автор на първата българска *Готварска книга или наставления за всякакви гозби* от 1870 г., публикувана в Цариград.

БДКР е с **относително диференциален характер**. От една страна, той включва специфичната диалектна лексика, от друга страна обаче, в обсега му влизат и лексеми, познати на книжовния език, но различаващи се по някои форми (морфологични диалектизми) или значения (семантични диалектизми). В историята на диалектната лексикография дилемата пълен – непълен (диференциален) речник обикновено се решава в полза на речниците от втория тип. Диференциалният характер до голяма степен е предопределен и от материала, събран на терен. Както посочва опитният словашки диалектен лексикограф Ивор Рипка, за съставянето на пълен речник е необходимо изчерпателно описание на речниковия състав, включително и на идиолектите във всеки населен пункт, а такъв материал е невъзможно да се събере в пълнота – дори и при най-грижливо организирано проучване (Рипка/Ripka

1981: 93). Затова редица не само периферни, но и някои съществени елементи от лексиката е неизбежно да останат нерегистрирани.

Поради факта, че диалектният (кулинарен) речник представлява особен вид „преводен“ речник, тълкуването на значенията е чрез книжовния еквивалент на диалектната дума. Подробни, разширени дефиниции в БДКР се привеждат само за онези лексеми, които съвпадат с книжовните, напр.:

кра̀йшник м.
1. Крайна част на хляб или друго печиво и отчупено от нея парче; крайшник.

Кратки (синонимни, които са еквивалентни на книжовната форма) дефиниции получава диференциалната диалектна лексика, напр.:

завитòк м.
2. Крайшник.
кра̀йка ж. Крайшник.
кра̀йник м. Крайшник.
кра̀йниче ср. Крайшник.
кра̀йчина ж. Крайшник.

Значенията, маркирани с 1, 2, 3 и т.н., са както отделни, самостоятелни значения в различните диалекти, така и, взети заедно, те са част от семантичната структура на думата, разглеждана в контекста на целокупния български диалектен език. В този смисъл многоаспектният характер на въпроса за системността на диалектната лексика, който е централен за диалектната лексикография, в БДКР е решен доста стройно. Като пример в това отношение може да се приведе следната речникова статия:

варивò ср.

1. Храна за варене – боб, грах и под.; вариво. Абланица, Ловешко; Батошево, Кръвеник, Севлиевско; Преславец, Харманлийско; Троянско. *Турѝл ф еднà тѐнджура* ***вàриво*** *да врѝ*. Банско + Бухово, Горочевци, Трънско; Гранитово, Белоградчишко; Долене, Петричко; Дряново, Асеновградско; Ихтиманско; Ломско; Пазарджишко; Чудинци, Кюстендилско. ***Вàривото*** *е блàго, когà се свàри*. Граовско. *Ш'е сварѝ уд нѐйнуну, квдну удн'èла ут с'èлу* ***вàриву***. Павелско, Асеновградско + Малево, Орехово, Хвойна, Асеновградско; Пирински край. *Квò* ***вѫривò*** *си тѫ̀р'ъл?* Патрешко, Троянско. »» ***вàреу*** Светлен, Поповско; ***варѝво*** Белица, Разложко; Кесарево, Горнооряховско; Крислово, Пловдивско; Паталеница, Пазарджишко; Филиповци, Софийско; ***вàриу*** Векилски, Новопазарско; Якоруда; ***вàрово*** Габрово, Ксантийско; ***вàр'ово*** Габрово, Ксантийско; ***вàр'уу*** Корница, Гоцеделчевско; ***вар'ѫ̀у*** Сухиндол; ***вирвò*** Баланите, Габровско; ***вѫрвò*** Драмско; Еленско; Елховско; Зиляховско; Ивайловградско; Софийско; Сярско; Шемшево, Великотърновско; Шипка, Казанлъшко. Срв. **вàрей** в 1. знач.
♦ **сѫ̀шено вàриу** – сушен зелен фасул. Ивайловградско, Крумовградско.

2. Количеството продукти вариво за едно ястие. *Слòжи еднò* ***вàриво*** *бòп*. Кадийца, Благоевградско + Логодаж, Благоевградско. *Тури в панѝцата и ч'е вѝдиш – кат за еднò* ***вàриво*** *е*. Горно Драглище, Разложко (ИКК). *Еднò паничѐ васѫ̀л – еднò* ***вàриво***. Ихтиманско + Абланица, Ловешко; Баланите, Габровско; Батошево, Кръвеник, Севлиевско; Белоградчишко; Видинско; Доброплодно, Варненско, Доброславци,

Софийско; Драмско; Дряново, Асеновградско; Еленско; Зиляховско; Ивайловградско; Ихтиманско; Крислово, Пловдивско; Кюстендилско; Лом; Нова Надежда, Хасковско; Паталеница, Пазарджишко; Пирински край; Преславец, Харманлийско; Светлен, Поповско; Софийско; Софулар, Одринско; Сярско; Троян; Трънско; Тръстеник, Плевенско; Цалапица, Пловдивско; Шемшево, Великотърновско; Шипка, Казанлъшко. Срв. **вàрей** във 2. знач.

3. Готвено варено ястие. *Дънъ̀ска съм онъпръ̀или нъко̀лко* ***вàрива***. Ново село, Видинско. *Пò се найдам, кадà ѝма* ***вàриво***. Рабиша, Белоградчишко + Чипровци. Срв. **варѐно**.

4. Ястие от кисело зеле със свинско месо или със сланина. *Денъска че гòтвимо* ***вàриво****, та ѝди дòнеси зѐл'е*. Годеч + Годечко. *За вечѐру гòтвим* ***вàриво*** *със сланѝну и кѝсело зѐл'е.* Трънско. ***Вàриво*** *турѝх да се вàри сос свѝнско*. Самоков + Босилеград; Граовско; Долно село, Кюстендилско; Радомирско; Самоковско. Срв. **кòписка**, **подвàрък**.

5. Сутрешно ядене от юфка, кускус. Дервент, Дедеагачко.

6. Варено жито за помен. Абланица, Гоцеделчевско. Срв. **àшур** в 1. знач.

7. Обредно ястие от пшеница, царевица и още девет вида зърна, които се приготвят за празника Св. Варвара или за Коледа. Среднорупски (родопски) говори. »» ***вървò*** Софулар, Одринско.

Обект на БДКР са фонетичните, словообразователните и семантичните диалектизми. Семантичните диалектизми притежават значения (нерядко само едно), изцяло различни от книжовните, напр.:

шàпка ж., обикн. мн. **шàпки**. Разпукана пуканка. *Йàм* ***ш'ѐпкъ****, ш'ѐпкъх* (напуках) *пълнъ тъпц'à* (тепсия). Зарово, Солунско. Срв. **бѝлка** в 1. знач.

В *Речника* се откроява солиден корпус от семантични диалектизми с развита полисемия на макродиалектно равнище, в резултат на която нито едно от „новите“ им значения не съвпада с книжовното. Книжовната лексема **шѝпла** е обект на БДКР не с добре познатото си книжовно значение ‘кухина, мехурче в сирене, козунак, желязо и др.’, а с диалектните си кулинарни значения:

шѝпла ж.

1. Вид питка от царевично брашно с квас и извара или петмез, залята, преди да се опече, с растително масло. *Тàа вѐчер* ***шѝпла*** *ке ви напрàвим*. Самоковско. *Стрѝнка ни донѐсе* ***шѝпла****, та ни са всладѝ мнòго*. Копривщица + Банско; Дорково, Велингрaдско; Костандово; Разложко.

2. Качамак със сирене и парченца месо. Васил Левски, Пловдивско; Дебрен, Гоцеделчевско; Мраченик, Плевенско. Срв. **бакърдàн**.

3. Печиво от киселец, мляко, лук и брашно. *Дробà го кѝселеца, и с кѝсело млекò, лук, брашнò и опечѐм* ***шѝплата***. Якоруда (ИКК).

С оглед на факта, че БДКР е **тематичен речник**, в него са включени терминологични диалектизми от областта на традиционната българска кулинария – храни и напитки. Като се изхожда от разбирането за „кулинария“ като ‘готварство, изкуство за готвене и приготвяне на ястия’, в *Речника*

обосновано не намират място названията на хранителни продукти, които не са преминали през определена обработка като варене, печене, пържене, мариноване, пресоване, смилане, сушене, ферментация и пр. Това означава, че в него нямат място имената на всички онези ядивни плодове и зеленчуци, които могат да се употребяват в суров, необработен вид; т.е. в БДКР не се включват лексеми, назоваващи различните видове зърнени култури, ако не е открит илюстративен материал за ястия, приготвени от тях след студена или термична обработка. Има речникови статии за различни видове брашна и ястия, приготвени от тях след съответна обработка. Лексемата *пипѐр* например сама по себе си нямаше да бъде обект на *Речника*, ако илюстративният материал не подаваше обилна информация за присъствието ѝ в ястия, както и второто ѝ значение ‘подправка червен пипер’, следвано от многобройни устойчиви съчетания. Речникови статии имат всички подправки за ястия и напитки, защото те са естествените и неизменно използвани съставки за подобряване на вкуса и аромата и се радват на широко приложение в народната кулинария.

И лексемата *леща* не би била обект на речникова статия, ако не беше изведено значение ‘вид бобово растение и ястие от него; леща’:

лѐща ж. Вид бобово растение и ястие от него; леща. Общобълг. *Турѝла* ***лѐча*** *да се вàри на кофтòро*. Милевци, Босилеградско + Белоградчишко; Брезнишко; Бурел; Видинско; Врачанско; Годечко; Долна Любата, Босиле-градско; Ломско; Монтанско; Пернишко; Радомирско; Софийско; Трънско; Царибродско. *Ўйна вàри* ***лѐчу***. Трънско. *Нѐкои арѐсват, нѐкои не арѐсват* ***лѐшта***. Рибарица, Етрополско. *Свàри ми* ***л’èшта****, чи ми са йадѐ*. Беден, Девинско. ***Лѐштата*** *пòвече се прàви на чорбъ*. Трънчовица, Никополско. *Чурбъ ут* ***лѐштъ***. Еленско. *Гòтфиф* ***л’èштъ***. Змеево, Старозагорско. *Вѝрих* ***л’èш’т’ъ***. Зарово, Солунско. »» ***л’àшта*** Бачково, Асеновградско; Бобощица, Дряновене, Корчанско; ***лѐка*** Скопско; ***лѐк’а*** Воден; Енидже Вардар; Прилеп; Софийско; Тетовско; Тополовградско; Шуменско; Ямболско; Щипско; ***лѐл’а*** Велешко; Кавадарско; Неготинско; Прилепско; Скопско; Щипско; ***лѐче*** Трън; Цариброд; ***лѐште*** Асеново, Никополско; ***лѐ̑ште*** Банат; ***лѐшча*** Банско; Бобища, Костурско; Дойранско; Костурско; Леринско; Охридско; Ребро, Пернишко; Ресенско; ***лѐшче*** Малкотърновско; ***лѝшта*** Раковски; Стружко; ***л’ѐ̑шта*** Бойково, Пловдивско; Девинско; Петково, Ардинско; Смолянско; ***л’ъшта*** Асеновградско; Любча, Девинско; ***лъшт’à*** Ченге, Провадийско. Срв. **лаѝр**.
♦ **Кво се натўраш кото лѐча на Велѝгдън** – Много се натрапваш. Рабиша, Белоградчишко.

Названията на многобройните видове кулинарни обработки от типа на *варя̀*, *задушàвам*, *пекà*, *мѐся*, *пържа*, *претàкам* и пр. са обект на БДКР. Включени са и различни видове остатъци на храни след кулинарна обработка.

В обсега на БДКР не влизат названията на действия и състояния на човек, отнасящи се до храненето и пиенето, като *ям*, *пия*, *плюскам*, *пукам*, *лоча* и пр. Глаголът **закўсвам** обаче е обект на *Речника* с диалектното си значение ‘опитвам ястие на вкус’, засвидетелствано в примера *Дàй лажѝцата,*

да ***закȕс'е*** *фасȕл'у за сȍл* от районите на Велинградско и Гоцеделчевско. Същото се отнася и за **накȕсвам** несв., **накȕся** св., чието първо значение е ‘опитвам ястие на вкус’ (Асеновградско), но тъй като той е полисемантичен, при него е приведено и второто значение – ‘вкусвам по малко от нещо’, за да не се загуби диалектната многозначност. Към тази хетеронимна редица се добавят и глаголите **покȕсвам** несв., **покȕся** св. от говора на Ропката (Асеновградско) – отново със значение ‘опитвам ястие на вкус’.

Диференциалната диалектна лексика, която се среща в илюстративния материал и е неразпознаваема от книжовно гледище, се пояснява в скоби, напр.:

налѝвам несв., **налѐя** св.1. Пълня съд с течност. ***Нȁл'ий*** *мъръ* (малко) *вѝнци*. Зарово, Солунско.

Ако лексемата е кулинарна и е обект на други речникови статии от Речника, се препраща с ремарка **вж.** към основната форма на съответната лексема:

надурулѝсвам несв., **надурулѝсам** св., ирон. Напълвам догоре съд с храна. ***Нъдурул'ȁсъл*** *пълнъ пънѝцъ с приснȁк* (вж. **преснȁк**). Троянско. Срв. **навършвам**.

БДКР има класически азбучно-гнездови принцип на подредба. Една от първоначалните идеи за подреждане по азбучен ред в рамките на отделни подтематични групи отпадна, за да не се утежнява обемът на *Речника*, но и поради важното съображение, че той няма структура на готварски справочник. Всички заглавни лексеми, т.е. думите, които имат самостоятелни речникови статии, както и онези, препращани към тях, следват пълен азбучен ред. Думите, които нямат същински речникови статии, се препращат към самостоятелните заглавни думи. (Ошрифтяванията са замислени специално и проведени последователно, за да изпъкне диалектната лексема в контекст или самостоятелно.) Напр.:

елȁд м., вж. **лад**.

лад м. Зехтин. *Нȁмъжи си рънц'ѐт'ъ с* ***лȁт'***. Зарово, Солунско. *Сȁмо с фасȕл', маслѝни, комбȳдȍстра* (вж. **комбȍста** в 3. знач.), *тъквѝ рȁбути и вар'ът ас'* ***лȁт'*** *йадивȁта пȍсни*. Волак, Драмско + Дедеагачко; Долновардарско; Малкотърновско. »» ***алȁт*** Кушланли, Ясъюг, Гюмюрджинско; ***елȁд'*** Веселие, Бургаско; ***елȁк'*** Малкотърновско; ***елȁн'*** Визица, Малкотърновско; ***елȁт'*** Горна Студена, Свищовско; ***илȁт*** Бъзовица, Кюстендилско; ***илȁт'*** Габрово, Кръстополе, Ксантийско. ***Йелȁт*** Климентово, Варненско. Срв. **зехтѝн**.

♦ **мѝгдалова лȁд** – бадемово масло. *Чȕвъм мъръ* ***мѝгдъл'увъ лȁт'*** *дъ съ нȁ възъ лȍшъ сърȁ* (време, обстоятелство). Зарово, Солунско.

Заглавните лексеми се привеждат към правописната норма на книжовния език, многосричните получават ударения. Колективът на БДКР се е постарал максимално да не абсолютизира частното и винаги, когато това е възможно, да прилага обобщаващ подход. Регулярната фонетика не се отделя, напр. в речниковата статия за **бъхтенѝк** като фонетичен вариант е посочена

и формата **бахтенѝк**, но тя не е обект на самостоятелна статия. Вариантите с преглас също не се отделят в отделни речникови статии, напр. **ейчѐлник** е в рамките на статията за **яйчàлник**. Нормализацията се извършва преди всичко по отношение на застъпниците на старобългарските вокали, редукциите, елизиите, групите *ръ/ър, лъ/ъл*, обеззвучаванията на звучните съгласни и пр., напр.:

промъкница ж. Малка питка с квас от останало парче тесто, която се пече преди или заедно с хляба. ***Промо̑кницана*** *йе пò-д'убѐла от т'енỳркана* (вж. **тънỳрка**). Момчиловци, Смолянско. »» ***промàкницана*** Асеновградско; ***прòматница*** Брезе, Девинско.

В заглавката в ненормализиран вид се оставят онези тясно регионални лексеми (абсолютни регионализми), които имат много малък (точков) ареал и не са характерни за други говори, независимо че книжовният им облик може да се реконструира. Целта е да не се създават изкуствени конструкти на несъществуващи диалектни облици, напр.:

рахàшалка ж. Пита с направен върху нея кръст от тесто, която се раздава за здраве след църковна служба на Архангеловден. »» ***ръхàш'ълкъ*** Еленско.

Стремежът е в посочения и в други подобни случаи да не се създават предполагаеми „книжовни“ форми като **архашàлка**, към които да се включи като фонетичен вариант регистрираната **рахàшалка**.

В редки случаи се правят изключения от този принцип и се „конструират“ форми с мотив да не се нарушава гнездото, особено при по-рядко срещащи се лексеми, напр.:

архàнгел[1] м. Вид обреден хляб. *На Герг'двден прàйм чѐтири л'àба: бдговица,* ***рàнгел****, прàв кравàй, овчàрка.* Марковча, Шуменско. ***Рàнгел*** *на бѐдните го дàваме.* Марковча, Шуменско + Дуранкулак, Добричко; Смядово. »» ***арàнгел*** Добруджа.

архàнгел[2] м. Силно вино от боровинки, шипки, малини и други плодове. »» ***рàнг'ел*** Витина, Маданско; ***рàн'г'ел*** Елховец, Смолянско.

Когато ареалът на регионализмите е по-широк, се следва принципът да се прави нормализация в посочения вече вариант – равен или най-близък до книжовния.

Словообразователните варианти са представени в отделни речникови статии с повтаряща се дефиниция, а накрая е изведена ремарка **срв.**, за да се експлицира хетеронимията, напр.:

чòрбав прил. Рядък (за ястие). *Кỳсам* ***чòрбав*** *васỳл'*. Тимошко. »» ***чурбѐ̑ву*** Банско. Срв. **жѝтък**.

чорбалѝв прил. Рядък (за ястие). ***Ч'урбалѝва*** *мàнж'е.* Асеновградско. *Млòгу ти й* ***ч'урбълѝвъ*** *мàнджътъ*. Лозенец, Ямболско. »» ***чорбалѝф*** Долна Мелна, Трънско; Странджа; Яврово, Асеновградско. Срв. **жѝтък**.

чорбалѝя прил. Рядък (за ястие). *Урѝзу ѝ душѐл* ***чурбъл'ѝйъ***. Зарово, Солунско. Срв. **жѝтък**.

чорбаля̀в прил. Рядък (за ястие). Троян. ***Чорбуля̀ва*** *мàнджа*. Баня, Панагюрско. ***Чурбъл'àвъ*** *трàхнъ*. Зарово, Солунско. ***Чурбъл'àф*** *фъсỳл'*. Зарово, Солунско. Срв. **жѝтък**.

чòрбест прил. Рядък (за ястие). *Убѝчъм пò-**чòрб'ъсту** йѐдин'и*. Еленско + Буковец, Плаково, Великотърновско. »» ***чòрбас*** Тимошко; ***чорбàс*** Лужнишко. Срв. **жѝтък**.

чорбя̀в прил. Рядък (за ястие). »» ***чорбѐв*** Асеново, Никополско. Срв. **жѝтък**.

След заглавната дума се подава граматичната характеристика (квалификаторът). При лексеми, които са двуродови, заглавката е една, като се посочват и двата квалификатора, напр.:

зàхар м. и ж. Бяло кристално и лесноразтворимо вещество със сладък вкус; захар.

м.р. *Купуваа едѝн **зàхар** и еднàта сол*. Ихтиманско. ***Захарѝ*** *и слàдък*. Банат. Срв. **шекѐр** в 1. знач.

♦ **дрѐбен зàхар** – пудра захар. Банат.

♦ **жѝлт зàхар** – захар на едри кристали; небетшекер. Банат.

♦ **кòцки зàхар** – захар на бучки. Банат.

♦ **спòлев зàхар** – бяла халва с орехи. Банат.

♦ **стъклен зàхар** – небетшекер. »» ***цъклин зàр*** Войнягово, Карловско.

♦ **чѐрен зàхар** – нерафинирана захар. »» ***чърин зàхар*** Банат.

ж.р. *Докърàу тàс **зàр** и орѝз нъ дук'àн.* Ново село, Видинско. *Посолѝ си със **зàр**.* Ново село, Видинско + Ломско; Плевенско. *Сложѝ ми тàйъ **зàър** ф млекòто*. Долна Митрополия, Плевенско + Бяла Черква, Павликенско; Осенец, Разградско. Срв. **шекѐр** в 1. знач.

♦ **стъклена зàхар** – небетшекер. »» ***цакл'àна зàхар*** Тетевен.

Давайки си ясна сметка, че представянето на двуродовите лексеми в две отделни речникови статии би могло да създаде евентуално впечатление, че това са различни лексикални единици, екипът за БДКР взе решение да събере обемния материал в рамките на една статия, като първо представи примерите и устойчивите съчетания в м.р., а след тях и тези в ж.р., за да бъде читателят максимално облекчен (по-подробно за някои граматични принципи при съставянето на БДКР вж. Кочева/Kocheva 2025).

След граматичната характеристика се дава лексикалното значение на думата. Ако на макродиалектно равнище е налице полисемия, значенията се изброяват с арабски цифри, напр.:

разбѝрквам несв., **разбѝркам** св.

1. Размесвам чрез бъркане. *Да **разбркаш** чорбàта, òти че загорѝ*. Доброславци, Софийско. ***Разбрѝкай*** *мàнджата да не изгорѝ.* Самоков. ***Ръзбрѝкъй*** *пръжън'ѝцътъ* (вж. **пърженѝца** в 1. знач.) *дъ н' изъгур'ѝ.* Зарово, Солунско. ***Разбѝрквaме*** *хỳбаву*. Трявна. *Сигà ше **разбъркъми** с тѐл.* Хисаря. *Да гу **разбѝркъми** з джурỳлът.* Шипковци, Троянско. »» ***разбо̀ркам*** Момчиловци, Смолянско; ***разбрѝкам*** Драглище, Разложко; Самоковско; ***разбрѝквам*** Баничан, Осиково, Гоцеделчевско; ***разбрѝкувам*** Драглище, Разложко; Самоковско; ***ръзбѝрквам*** Бръшлян, Малкотърновско. Срв. **бѝркам** в 1. знач.

разбърква се несв. 3 л. ед., страд. *Пу̀штам канѐлката да съ протàкувай ърмѐйъта* (вж. **армѐя** в 1. знач.), *да съ размѐше сòлта и да* ***съ разбо̀ркова***. Костандово. *И* ***са ръзбъ̀рква*** *вѐче хỳбаву*. Трявна. *Утс'àвъ съ брашнòту, прѐскъ съ съз вудѐ, увàлвъ съ,* ***ръзбъ̀рквъ съ****, сѐтни съ прес'àвъ прес сѝту*. Беброво, Еленско. *Въстòпл'ъми мл'àкуту, тỳр'ъми мъйѐтъ,* ***ръзбъ̀ркувъ съ*** *и съ исѝпувъ в цидàчкъ*. Ново село, Троянско.

2. Разреждам с вода. Нова Ловча, Гоцеделчевско. Срв. **плодѝ** в 1. знач.

3. Бия мляко, за да получа масло. ***Ръзбрѐкъх*** *мл'àкуту и измѐх мѐткътъ* (съд за избиване на мляко). Зарово, Солунско. Срв. **бѝя**.

Така сумата от изредените значения изгражда семантичната структура на лексемата в целокупния диалектен български език.

След лексикалното значение се подава илюстративният материал в изречения, подредени според азбучния ред на фонетичния вариант в тях. Материалите се привеждат във вида, в който се откриват в писмените източници (в редки случаи без ударения, с нетранскрибирани *ю* и *я*, а понякога и с добавена книжовна лексика при обясненията). Посочва се географската локализация на всеки пример, като примерите са ограничени до 3–4 за всеки вариант. Ако в други селища са регистрирани същите фонетични, морфологични или акцентни варианти, те се изреждат след първия вариант и знака + след него. Подредбата е по пълен азбучен ред на селището, не на околията, освен ако тя не е самостоятелна единица. След изчерпване на илюстративния материал с контекст следва знакът »», въвеждащ фонетичните варианти (по азбучен ред) и селищата, в които са регистрирани. Подредбата на селищата в границите на един и същ фонетичен вариант също се прави по пълен азбучен ред. При някои диалектни лексеми, които са обект и на *БДА. Обобщаващ том. Част III. Лексика*, е въведена препратка (напр. БДА. ОТ, к. Л 24), за да се получи пълна представа за разпространението им и да се експлицират ареалите и от *Атласа*. Напълно очаквано се оказа, че в повечето случаи е налице съвпадение на данните от БДА и от *Архива за БДР*. Независимо че БДА с помощта на различна методология и експресивна цветова символика визуално представя лексикалното богатство и ареалите на отделните лексеми и изоглосите помежду им, БДКР още по-детайлно рисува диалектната картина в лексикографски план.

Речникът предлага и една друга, също много важна препратка. Както вече беше посочено, немалка част от речниковите статии представя солиден масив от кулинарна диалектна лексика, събрана през последните няколко години в рамките на най-мащабното съвременно диалектно изследване в СБДЛГ, осъществено по проекта „Интерактивна кулинарна карта на българската езикова територия“. Някои от най-старите оригинални ястия, запазени в българската традиционна кухня, бяха открити именно по време на посоченото проучване, а сега вече са обект и на БДКР. Знак за присъствието на този нов материал е съкращението (ИКК), което обичайно следва след

изнасяне на богат илюстративен материал, представен в свързан текст, точно така, както е записан, с конкретна географска локализация, включително от селища, които досега не са били проучвани за БДР.

Устойчивите словосъчетания като цялостно сложноструктурно и неделимо единство, когато има такива, се въвеждат след знак ♦ в рамките на речниковата статия след фонетичните варианти, напр.:

ря̀дък прил. Който съдържа повече течност; рядък. ***Р'а̀ткъ*** *ч'урба̀*. Кортен, Новозагорско. *Ут* ***р'ѐткуту*** *мл'а̀ку мъръ* (малко) *у̀рдъ* (вж. **у̀рда**) *изл'а̀въ.* Зарово, Солунско. *Ут та̀с* ***р'ѐткъ*** *ка̀шъ фрѐт съ нъка̀пъхми*. Зарово, Солунско. *Ширу̀пу* (сиропът) *т'и й душѐл* ***р'ѐтук****, зъту̀й сърл'у̀йъть т'и съ й ръзмѐкнълъ*. Зарово, Солунско. *Млекѐто а* ***рѐтко***. Милчина лъка, Кулско + Доброславци, Софийско. *Пъса̀т* (вж. **паса̀т** в 1. знач.) *е* ***рѐтък****, а кучъма̀к е гу̀ст*. Ново село, Видинско. »» ***рѐдок*** Доброславци, Софийско. Срв. **жѝтък**.
♦ **ря̀дка ка̀ша** – каша от царевично или пшеничено брашно с масло, сирене, прясно мляко, тахан и др. Змеица, Девинско; Горно Дряново, Лещен, Осина, Гоцеделчевско. *Та дунѐла* ***р'ѐтка ка̀ше****, пак дру̀гит'е ма̀н'жи скрѝла.* Смолянско + Ардинско. »» ***р'ѐтка ка̀шê*** Ардинско; Смолянско; Църнча, Гоцеделчевско; ***р'ѐтка ка̀ша*** Бръщен, Гоцеделчевско; Кремене, Смолянско.
♦ **ря̀дко мля̀ко** – мътеница. »» ***рѐтко млѐко*** Бракьовци, Софийско.

Изключение правят спорадични дву- или повече словни заглавки, напр.:

капацы̀на де магарѝца съч. Лютеница. ***Капацы̀на де магарѝца*** *се пра̀ви от сварѐни чу̀шки и су̀хи дома̀ти, запържват се ма̀лко, сла̀гат се чѐсън, со̀л и оцѐт*. Кутово, Видинско (ИКК).

Друго интересно изключение е лексемата **ключ**, при която на преден план е изведено общото значение, а след това са представени отделните словосъчетания:

ключ м., в съч. със знач. ‘ври силно, като образува мехури’.
♦ **врѝ с клю̀ч** – *Водо̀та* ***врѝ с кл'уч***. Среднорупски (родопски) говори + Винище, Монтанско; Войнягово, Карловско; Енина, Казанлъшко; Ново село, Троянско.
♦ **избѝе клю̀ч**– *Реч'у̀йа трѐбе са̀мо ма̀лко да ч'у̀пне, са̀мо ко̀лко да* ***избѝйе кл'уч***. Лужнишко.
♦ **кѝпне до клю̀ч** –*Че га* ***кѝпнеш до кл'уч***. Годеч.
♦ **клю̀ч у̀дря** – ***Кл'уч у̀дри*** *во̀дата*. Костурско.
♦ **мя̀та клю̀ч** – *Като фа̀не да* ***м'а̀та кл'уч****, зѐма брашно, сѝпвам и бъркам*. Ченге, Провадийско + Аспарухово, Провадийско.
♦ **хвърли клю̀ч** – *Вода̀та у месен'а̀кът на огн'у̀ште* ***връл'и кл'уч***. Трънско + Станьовци, Брезнишко.

Същинските фразеологизми обикновено се представят в края на речниковата статия, също след знак ♦, напр.:

шушу̀лка ж.
1. Шушулка на бобово растение. Карнобат; Пирдоп. Срв. **капѝца** в 1. знач.
2. Обикн. мн. ***шушу̀лки***. Сушени плодове. ***Шишу̀л'ки*** *мно̀гу у̀ма ту̀ка.* Хебилево,

Гюмюрджинско + Маданско; Смолянско. *Уш'àфки,* ***ш'иш'ỳл'к'и***. Асеновградско. *Прàиме* ***шушỳл'ки,*** *ги варѝме аз вòда.* Горни Юруци, Крумовградско. Срв. **вòча** в 1. знач.
3. Компот от сушени плодове. »» ***ш'уш'ỳл'к'и*** Асеновградско. Срв. **вòча** във 2. знач.
♦ **Ш'уш'ỳл'ките са са венч'àли** – Ошавът е изстинал, смесили са се вкусовете на плодовете и е станал сладък. Асеновградско.

Окончателното съставяне на БДКР показа наличието на по-голяма от очакваната **хетеронимия** в рамките на диалектната макросистема. Както посочва Ц. Георгиева (Георгиева/Georgieva 2021: 144), хетеронимите са равностойни (по отношение на понятието) номинационни единици от различни езикови системи. Изхождайки от общоприетата в диалектоложката научна литература дефиниция за хетеронимите като думи със съвпадащо значение в различни диалекти, в БДКР са извършени препратки там, където има регистриран материал, към първия по азбучен ред хетероним. Единствено при него се откриват всички хетероними, събрани на едно място. Този подход е възприет, за да не се извършват прекомерни повторения на големи масиви от лексеми, напр.:

апрàци мн. Сарми. *Т'à напрàви* ***апрàци***. Батак, Пещерско. *Мàйка му е збрàла пôлан тàс* ***апрàци*** *и в месàлѐн овѐсени колàци*. Чепеларе. *Днѐска съм нагòтвила* ***апрàци***. Левочево, Смолянско. *Àс ште об'àдвам* ***апрàци***. Смолян. *За* ***апрàцине*** *трѐба да фтàсува кард'ôно* (зелето). Момчиловци, Смолянско. *Сахàн'ан с* ***апрàцине*** *е ф сòбана*. Чепеларе, Смолянско. *Мел'èм булгỳр и прàйм* ***ъпрàци*** *с лòзува шỳмъ*. Радилово, Пещерско. »» ***йапрàци*** Горна Сушица, Санданско. Срв. **вàлки** в 4. знач., **вѝвки**, **вѝтка** във 2. знач., **гагалѐта**, **гагàлка** в 1. знач., **галỳши**, **галỳшки** в 1. знач., **гегòшки**, **гỳги**, **гỳжи**, **гỳши**, **гỳшки**, **долмѝ**, **завиѝч**, **келѐшки**, **кокòлки** във 2. знач., **кокòшки** в 6. знач., **кòтенца**, **кувàрки**, **кълбѐнца**, **кълбѐта**, **локмà** в 6. знач., **мамỳл**[2], **пеленцѝ**, **пѝленца**, **пѝлета**, **пѝлци**, **птѝчета**, **птѝчки**, **росòпец**, **сармà** в 1. знач., **сармàле**, **свѝваници**, **свѝвки**, **тòпки** в 4. знач., **тòпче** в 3. знач., **тòпчинки** в 3. знач., **увѝвки**, **увѝто**, **чàвки**. (общо 41)

гагалѐта мн. Сарми. Бабяк, Осеново, Разложко. Срв. **апрàци**.

Лексемите, назоваващи обредни ястия, не се препращат едни към други, защото в повечето случаи обредите и ястията, свързани с тях, имат своя регионална специфика и не съвпадат напълно. Тук изключение прави десигнатът 'обредно жито за помен'.

Основен принцип при **глаголите** е да се представя видовата двойка, когато е налична. Дефективните глаголи остават или само в несвършен, или само в свършен вид; реконструкции на вида не се предприемат. Глаголи с наставки -*увам*, -*уем* и пр. от същата глаголна основа (ако имат илюстративен материал и разпространение) се включват в основната речникова статия на формациите, за да не набъбва излишно обемът на *Речника*, ако се обособяват поотделно. Тези форми все пак се извеждат като заглавни, но само за да се препратят към основните, и то единствено когато са в дистантна позиция. Когато са съседни по азбучен ред, препратки не се правят.

При глаголните препратки се отчита фактът, че в диалектите редица представки (напр. *по-* и *на-*) много по-често служат за образуване на глаголи от свършен вид от глаголи от несвършен. Следвайки тази логика, глаголът *наварѝвам* се препраща към *вàрвам* (първия по азбучен ред), тъй като диалектният *наварѝвам* е общорезултатив и означава именно ‘сварявам’, докато книжовният глагол *наварѝвам* е кумулативен и обичайно се свързва с варене на голямо количество.

Когато глаголът е регистриран и като личен, и като третоличен, най-напред се посочва личното значение, а след това третоличното:

кѝпвам несв., **кѝпна** св.

1. Оставям ястие да достигне до състояние на кипене. *Че га* ***кѝпнеш*** *до кл’уч* (вж. **ключ**). Годеч.

2. В 3 л. ед. Надига се, започва да кипи. ***Кѝпне*** *ли млекòто, свàли го от кофтòро.* Искрец, Свогенско + Винище, Монтанско; Горни Лом, Белоградчишко; Доброславци, Софийско; Драгижево, Великотърновско. *Водàта фанà да* ***кипнѝва*** *вѐче.* Доброславци, Софийско. *Кадѝе пасѝл’ свàрен, остàвиш га на тѝй òган’ дай òш мàлко* ***ч’ѝпне***. Лужнишко + Тимошко. »» ***кѝпва*** Искрец, Свогенско; ***кѝпнува*** Искрец, Свогенско; Смоляновци, Монтанско. Срв. **кипѝ** в 1. знач., **пъка**.

3. В 3 л. ед. Ферментира (за вино и др.). *Мелàчката ги разкъсва сàмо и слѝвите си пѝштат сòк, а след товà чàкаме да* ***кѝпнат****, като прикипѝ, мòже да йа варѝм.* Ново село, Троянско. *Прштѝната* (вж. **пращѝна**) *скòро че* ***кѝпне***. Искрец, Свогенско. »» ***кѝпва*** Искрец, Свогенско; ***кѝпнува*** Искрец, Свогенско; Лясково, Асеновградско; северозападни говори. Срв. **вжѐсва**.

Понякога по изключение третолични глаголи са сравнявани с лични по заглавка, но посоченото значение, в което те са регистрирани само като третолични, възстановява възприетия принцип. (Напр. при глагола **вжѐсва** са изредени всички глаголи със значение ‘ферментира’, които са третолични, но сред тях се явява и заглавката **кѝпвам**, която обаче в 3. значение е регистрирана само като третоличен глагол пак със значение ‘ферментира’.)

Възвратнострадателните форми на глаголите се представят след знак # в рамките на речниковата статия на основния глагол, напр.:

кавардѝсвам несв., **кавардѝсам** св.

1. Приготвям ястие чрез пържене. *Чѝсту м’ѐсу кат жàрим, кàзвами* ***кавардѝсвам*** *– мàлку да са пуджàри, да стàни за йàд’ани.* Чушмелий, Бесарабия. *Гà йе чорбà,* ***кавардѝсвам*** *патладжàн със лук.* Кирютня, Бесарабия. *Набѝрами зилѐни лѝчени пирà, нар’àзвами ги на дрѐбно и* ***кавардѝсвами*** *зàедно лòпушите* (вж. **лòпуш**) *и лѝкъ.* Русаля, Великотърновско. *Ша* ***кавърдѝсаш*** *лѝка, ша гѝдиш орѝз и ша йадѐш.* Котел + Гарваново, Хасковско. Любимец. *Т’à* ***кавърдѝсва*** *лѝка.* Димча, Великотърновско. »» ***кавърдѝша*** северозападни говори; ***кавърдѝшем*** северозападни говори; ***къвърдѝсувъм*** Енина, Казанлъшко; ***къвърдѝсъм*** Енина, Казанлъшко; Златарица, Еленско; Съчанли, Гюмюрджинско; Тихомирово, Старозагорско; ***къвърдѝшъ*** Радилово, Пещерско; ***къвъртѝсам*** Любча, Девинско. Срв. **запържвам** в 1. знач.

кавардѝсва се несв., **кавардѝса се** св. 3 л. ед., страд. *Йушмерѝйа или мàслена кàша прàйм такà – ше възврѝ мàслото, ше тỳриш брàшното и то ше* ***се кавардѝса*** *ỳбао.* Смядово, Шуменско. *С мàлку врѝс* (ориз) *гу гòтв'ат джѝгрит'е да* ***са кавардѝсат***. Еркеч, Поморийско. *За капамàта – чекàн'* (вж.), *чекан'è* (вж.), *кървавѝца, дрòп,* ***кавардѝсва се*** *орѝс, тỳри се црън пипѐр, кимиòн и се рѐди*. Банско (ИКК).*Слàгъ се иднъ двѐ лъжѝци мàс и* ***се къвърдѝсвъ*** *тѝквътъ, изпрѫжвъ се с мàс убаво*. Русаля, Великотърновско. *М'ѐсòну* ***съ къвърдѝсвъ***. Златоград. Срв. **пържи се**.

При препратките, освен семантичния принцип, се спазва и формалният – глаголите от несвършен вид се препращат към хетеронимите си от несвършен, глаголите от свършен (когато са дефективни) – към хетеронимите си от свършен или към видова двойка, в която са регистрирани и двата вида**.** Възвратните глаголи респективно се препращат само към възвратни.

Прилагателните имена се представят в отделни речникови статии. Основните форми са в м.р., ед.ч., като изключение правят няколко прилагателни имена, чийто мъжки род не може да се установи с точност по диалектите, затова те се представят в регистрираната форма, напр.:

кѝселко прил. Което е слабо кисело. *Вѝнуту ѝ* ***късълку***. Зарово, Солунско. *Стòрих иднà* ***късълкъ*** *чòрбичкъ*. Зарово, Солунско. *Да свàриш чорбѝцу, мàлко* ***ч'ѝсалка****, и мàлко прол'ỳтачка*. Лужнишко.

Речникови статии получават и прилагателните, които влизат в състава на устойчиви съчетания, чието цялостно значение се отнася до тематичния кръг, напр.:

зелѐн прил., в съч.
♦ **зелѐн бòб пачà** – ястие от зелен фасул с кисело мляко и чесън, което се е консумирало охладено през лятото по време на жътва. *За* ***зелѐн бòп пачà*** *съ свар'àва бòбъ, утцѐждъ съ и съ слагъ кѝселу мл'àку със сулчѝца и чѐсънче и го църваме с червѐн пипѐр*. Паскалево, Добричко (ИКК).
♦ **зелѐн бòб** – ястие от зелен фасул. ***Зилѐн бòп*** *да ти згòтв'ъ л'àтус*. Бериево, Севлиевско.
♦ **зелѐн вàр** – ястие от зелен фасул. »» ***зилѐн вàр'*** Ивайловградско.
♦ **зелѐн лỳк –** 1. Пресен лук. Общобълг. 2. Праз лук. *На чурбъ мòжи и* ***зилѐн лỳк*** *през зѝмътъ*. Троянско.
♦ **зелѐно бигюрджѐ –** ястие от зелен фасул. »» ***зелѐно б'ургиджѐ*** Долно Луково, Ивайловградско; Крумовградско.
♦ **зелѐно вàриво** – ястие от зелен фасул. »» ***зелѐну вàр'у*** Хасковско.
♦ **зелѐн пипѐр** – зелени чушки. *Туршѝа од* ***зелѐн пипѐр***. Доброславци, Софийско.
♦ **зелѐн фасỳл** – ястие от зелен фасул. Софийско. »» ***зилѐн' васỳл'*** Бачково, Нареченски бани, Асеновградско; ***зълѐн фасỳл'*** Пазарджишко; Първомайско; Смолянско.
♦ **Прàштът гу зъ зилѐн хайвѐр** – Лъжат го. Великотърновско.

БДКР наброява над 8 600 лексеми в границите на една тематична група – народната лексика, свързана с кулинарната култура на българина. Тя е

достатъчно обемна сама по себе си, за да представи динамиката на диалектната система, зависимостта ѝ от общественото развитие, да отрази картината на пространствената и времевата диференциация на диалектните форми, да покаже устойчивостта на домашните лексикални елементи и адаптацията на чуждите. Този въпрос е от особен интерес, защото при адаптацията на кулинарните заемки, които са внушителен брой, в областта на фонетиката – съгласно широко разпространената традиция – отправна точка са неединните във времето и пространството прототипи, респективно техните посредници. Да се преплува морето от отклонения, изключения и частни случаи, е възможно единствено като се изхожда от единния фонемен инвентар на българския език, който субституира пъстротата от рефлекси на много често диалектно обагрените или модифицирани в езиците посредници лексикални праформи от езика източник. Мултипен (вж. Hill 1990) е нееднократният и неединен път на заемане, чрез който може да бъде обоснован не само вариативният диалектен гласеж при много думи, но и наблюдаваните в редица случаи семантични различия. Те именно превръщат една и съща чужда (турска, арабска, персийска, гръцка и т.н.) дума в две и повече кулинарни лексеми на българска почва, т.е. въз основа на наложилата се разнозначност (хетеросемия) се оформят етимологични дублети. Интересен е фактът, че българският език се е оказал не само приемащ, но и доста устойчив по отношение на чуждите влияния, като е съхранил или е създал свои домашни съответници на балканските заемки. Така напр. срещу одомашнения ***йогу̀рт*** се противопоставят изцяло българските: книжовното ***кѝсело мл’а̀ко*** и диалектните ***ква̀сеница***, ***квасенѝк***, ***пòдкус*** и др. Лексикалните балканизми най-общо запазват формата на езика, от който произхождат, и близката семантика, която носят. Във всеки език, в който присъстват, те вече имат и своя собствена съдба – придобиват нови значения, каквито нямат в езика източник. Така напр. турският балканизъм *катък* < *katık* ‘прибавка към ядене, приядка (сирене, масло, мармалад и др.)’ в българските говори придобива нови значения: ‘гозба’ (среднорупски (родопски) говори; Дервент, Дедеагачко); ‘сварено, сгъстено мляко’ (Троян; Кръвеник, Севлиевско; Силистренско); ‘сметана’ (Енина, Казанлъшко); ‘вид сирене’ (Старозагорско); ‘втвърдена лой’ (Съчанли, Гюмюрджинско); ‘каша от сини сливи’ (Пловдивско); ‘пуканки със захар’ (Троянско); ‘запръжка на ястие’ (Карловско). Накратко, чуждият лексикален балканизъм е запазил само своята форма и най-общото си („кулинарно“) значение, но в български е развил съвсем нови и различни значения. Сферата на кулинарната лексика изобилства от подобни примери.

Интересни наблюдения могат да се направят и върху морфологичната адаптация на чуждите кулинарни елементи и тяхната продуктивност под формата на разнообразни производни, напр:. ***филѝйка***, ***филѝйца***, ***филѝца***, ***филѝчка***, ***филѝя***, ***фѝлка*** и др.

Крайната цел на БДКР е да създаде модел, който може да бъде прилаган при изследване и на друг подобен вид лексика от други терминологични сфери на езика, т.е. да бъде универсален.

ЛИТЕРАТУРА

Антонова-Василева и др. 2014: *Антонова-Василева, Л., Сл. Керемидчиева, Л. Василева, А. Кочева*. Карта на диалектната делитба на българския език. София, Издателство на Българската академия на науките „Проф. Марин Дринов“.

Георгиева 2021: *Георгиева, Ц*. Хетероними и синоними в българското езикознание. – В: Д*оклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“* (София, 2021 г.). Т. 1. София, Издателство на Българската академия на науките „Проф. Марин Дринов“, с. 141–147.

Котева 2022: *Котева, М*. Съвременни лингвогеографски методи за изследване на диалектната лексика. – В: *Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa "Leksikografski postupak u različitim tipovima referentnih djela". Leksikologija i leksikografija* I. Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, с. 97–106.

Кочева 2016: *Кочева, А.* Карта „Българският език на ново място по света“. Втори форум на българските училища в Западното полукълбо. – *Български език и литература*, № 2, с. 174–186.

Кочева 2025: *Кочева, А.* За някои граматични принципи при съставяне на *Българския диалектен кулинарен речник* (БДКР). – *Български език.* Приложение 2025, с. 475–486.

Кубрякова и др. 1996: *Кубрякова, Е. С., В. З. Демьянков, Ю. Г. Понкрац, Л. Г. Лузина*. Краткий словарь когнитивных терминов. Москва, Издательство МГУ.

Рипка 1981: *Рипка, И*. О некоторых вопросах концепции Словаря словашких говоров. – В: *Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования*. Москва, Наука, с. 92–105.

Hill 1990: *Hill, P*. Deutsches Lehngut im Bulgarischen. – In: Gesemann, W. et al. (Hrsg.). *Bulgaristik-Symposium Marburg*. München, Hieronymus (= Bulgarische Sammlung, 7; Südosteuropa-Studien, Heft 43), S. 41–65.

Lehrer 2012: *Lehrer, A.* A theory of meaning. – *Philosophical Studies*. Vol. 161. N 1, pp. 97–107.

REFERENCES

Antonova-Vasileva et al. 2014: *Antonova-Vasileva, L., Sl. Keremidchieva, L. Vasileva, A. Kocheva*. Karta na dialektnata delitba na balgarskiya ezik. Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite "Prof. Marin Drinov".

Georgieva 2021: *Georgieva, Ts*. Heteronimi i sinonimi v balgarskoto ezikoznanie. – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za bal-*

garski ezik "Prof. Lyubomir Andreychin" (Sofia, 2021 g.). T. 1. Sofia, Izdateltvo na Balgarskata akademiya na naukite "Prof. Marin Drinov", s. 141–147.

Hill 1990: *Hill, P*. Deutsches Lehngut im Bulgarischen. – In: Gesemann, W. et al. (Hrsg.). *Bulgaristik-Symposium Marburg*. München, Hieronymus (= Bulgarische Sammlung, 7; Südosteuropa-Studien, Heft 43), S. 41–65.

Koteva 2022: *Koteva, M*. Savremenni lingvogeografski metodi za izsledvane na dialektnata leksika. – In: *Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa "Leksikografski postupak u različitim tipovima referentnih djela". Leksikologija i leksikografija* I. Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, s. 97–106.

Kocheva 2016: *Kocheva, A*. Karta "Balgarskiyat ezik na novo myasto po sveta". Vtori forum na balgarskite uchilishta v Zapadnoto polukalbo. – *Balgarski ezik i literatura*, N 2, s. 174–186.

Kocheva 2025: *Kocheva, A.* Za nyakoi gramatichni printsipi pri sastavyane na *Balgarskiya dialekten kulinaren rechnik* (BDKR). – *Balgarski ezik.* Prilozhenie 2025, s. 475–486.

Kubrjakova i dr. 1996: *Kubrjakova, E. S., V. Z. Dem'jankov, Ju. G. Ponkrac, L. G. Luzina*. Kratkij slovar' kognitivnyh terminov. Moskva, Izdatel'stvo MGU.

Lehrer 2012: *Lehrer, A*. A theory of meaning. – *Philosophical Studies*. Vol. 161, N 1, pp. 97–107.

Ripka 1981: *Ripka, I*. O nekotoryh voprosah koncepcii Slovarja slovashkih govorov. – In: *Obshheslavjanskij lingvisticheskij atlas. Materialy i issledovanija*. Moskva, Nauka, s. 92–105.

✉ *Проф. д-р Ана Кочева*
Секция за българска диалектология и лингвистична география
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин"
при Българската академия на науките
бул. „Шипченски проход" 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Prof. Dr. Ana Kocheva*
Department of Bulgarian Dialectology and Linguistic Geography
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria